

нападу ворогів). З цієї точки зору Д. Чонкадзе у своєму творі “Сураміс ціхе” першим показав типологічний зв'язок між грузинським фольклором та художніми творами.

Ключові слова: Сурамі, фортеця, легенди, оповідання, вірш.

Summary

In the article we discuss for the first time how the town of Surami is represented in legends and fiction. The historical value of the Surami Fortrs for the town is shown in this work (this fortress adjoined the Church and the river Suramula from which water was brought in the fortress during the period of aggression of the enemies). From this point of view D. Chonkade was the first to give typological connection between Gorgian folk-lore and fiction in his story “Surami Fortress”.

Keywords: Surami, a fortress, a legend, a story, a poem.

УДК 82.091

Боднар О.І.,
аспірант,

Тернопільський національний педагогічний університет

ОБРАЗ МІСТА В МІФОПОЕТИЧНІЙ СИСТЕМІ РОМАНУ ДЖ. ОРУЕЛЛА “1984”

Упродовж століть і епох розвитку культури людства міф поставав об'єктом наукового інтересу різнопрофільних науковців і зазнавав осмислення та переосмислення з різних позицій гуманітарної думки. Еволюція літературної теорії архетипу бере початок у культурній антропології Дж. Фрейзера, структурній антропології К. Леві-Строса та аналітичній психології К.-Г. Юнга. Проте у ХХ ст. відбулося розмежування архетипу психологічного та архетипу літературного.

З кінця ХХ ст. в українському та зарубіжному літературознавстві велику увагу приділяли діалогічним стосункам міфології та літератури, про що свідчать численні теоретичні праці, в яких автори під різними кутами розглядають взаємодію міфології та літератури. У працях таких науковців як М. Бодкін, Ф. Вілрайт, О. Забужко, Е. Мелетинський, Я. Поліщук, А. Нямцу, Р. Чейз, Н. Фрай, розгортається теоретичний дискурс щодо проблем функціонування архетипу в художніх творах та міфопоетичного інструментарію їх дослідження.

У статті ставимо собі за **мету** проаналізувати роман-антиутопію англійського письменника Дж. Оруелла “1984” з позицій архетипної критики, використовуючи концепції Н. Фрая та Е. Мелетинського, а також з'ясувати специфіку художнього осмислення тоталітаризму у ХХ ст. британським митцем крізь призму символічної інтерпретації.

Міфологема міста часто поставала об'єктом зображення у релігії, культурі, літературі. З одного боку місто змальовувалося як універсальний символ, архетип, з іншого – як місце народження, генерування і функціонування символів. З етимологічної точки зору “місто” має значення огорожі, межі, перешкоди, захисту. Тому воно протистоїть відкритому невпорядкованому простору – символу хаосу та смерті. Відповідно, люди у внутрішньому світі міста захищені від ворожого зовнішнього світу.

Місто – це Космос, що протистоїть Хаосу, неорганічний світ, створений людиною, межа, яка відокремлює впорядкований світ від невпорядкованого.

Образ міста в Оруелла набуває ознак демонічної атрибутивності через авторську іронізацію та інверсію архетипного значення мегаполісу. Художній світ роману “1984” ідентифікується з екзистенційним пеклом, яке у своїй праці “Анатомія критики: чотири есеї” описує Н. Фрай. “Місто – це світ спустошеності, руїни, катакомби, світ рабства, болю і безладу” [7, 156]. Саме такий образ конструюють в уяві читача вічні руїни Лондона після регулярних ракетних ударів з території ймовірного ворога, занедбані старі будинки XIX століття з брудними вікнами, запах капусти, люди в обшарпаному одязі, що човгають лабіринтами міста.

Роман Дж. Оруелла “1984” – це суцільна інверсія прихованих у тексті архетипних значень. Тому “перевертання” і часто іронізована деформація семантичного навантаження “вічних” образів, що присутні в романі, стає елементом авторської оцінки та осмислення тоталітаризму XX століття. Архетипне значення міста як безпечного притулку та форми захисту від невідомого зазнає зміни тоді, коли в міський простір проникають деструктивні елементи. Приховані системи стеження, що розміщені скрізь по місту та в усіх квартирах, постійний страх через необережно сказане слово і навіть песимістичний вираз обличчя, ракети, що періодично падають на житлові квартали, є тими деструктивними елементами, котрі руйнують мікрокосмос людини, перетворюючи його на хаос.

Деформація первинного архетипного значення міста як безпечного середовища проявляється в бінарній опозиції місто/ліс, де місто репрезентує інферно тоталітарного світу, а ліс – божественний апокаліптичний світ. Утеча головних героїв з міста на природу символізує своєрідний акт відокремлення індивідуальної свідомості від колективної та колізію двох діаметрально віддалених чинників. У контексті протиставлення міфологема лісу набуває позитивного семантичного наповнення, а смислове значення міста зазнає інверсії. У результаті ліс ототожнюється з фізичною і духовною свободою, станом внутрішнього комфорту, тоді як образ міста асоціюється з почуттям тривоги, страху, внутрішньої напруги. Концентрація символів природи на одному полюсі та символів мегаполісу на іншому утворюють два протилежні світи, моделюючи одвічне протистояння неба і пекла.

Місто в романі Дж. Оруелла “1984” із чотирма схожими на піраміди спорудами міністерств, що височіють над похмурим мегаполісом, візуально схоже на древню фортецю. Не дивно, що трьохсотметрова будівля однієї з веж викликає в головного героя трепетне захоплення: “Сонце сіло, погасивши тисячі вікон на фасаді міністерства, і тепер вони мали похмурий вигляд замкових бійниць. Серце в нього стиснулося при вигляді велетенської піраміди. Занадто велика вона; її неможливо взяти штурмом. Її не зруйнує і тисяча ракет” [5, 37]. Грізна вигляд монстроподібна будівля викликає алюзію: натяк на Вавілонську вежу, що її Німрод вирішив спорудити, аби надати своєму місту зловісного вигляду.

Іронічний пафос міста-фортеці та його жителів полягає в тому, що люди, перебуваючи у безпеці та надійному захисті від зовнішнього ворога, водночас

почуваються абсолютно незахищеними і постійно відчувають страх та небезпеку внутрішнього характеру, а саме – тотальний контроль за усім, що становить космос людського буття. У випадку найменшого відхилення від регламентованого порядку особа відчуває на собі руйнівну силу спрямовану на духовну, фізичну і розумову деформацію особистості. Тому жителі мегаполісу неначе перебувають в міцних обіймах тоталітарної системи, а місце їхнього помешкання набуває усіх ознак в'язниці.

Зрозуміло, що міський простір не мислиться без людини. Місто як антропологічно сконструйоване буття є зовнішнім продовженням людини, його соціальним та колективним тілом. У низькоміметичному функціонуванні місто має форму “лабиринтного модерного метрополісу, де основні емоційні потрясіння виникають внаслідок самотності та нестачі спілкування” [7, 163].

Людський світ у романі Оруелла представлений натовпом ідеологічно зомбованої людської маси, котра наділена усіма характеристиками демонічного і дикого психологічного натовпу Лебона. Цілісність структури досягається завдяки “молекулярній напрузі різних “ego” (множин “ego”)" [7, 156], вірності групі чи проповідникові, а також через **фармакос**, або жертвопринесення. Ритуал жертвопринесення в Лондоні відбувається на площі, де періодично страчують військовополонених. Сам акт страти, як об'єднуючий елемент цілісності маси, завжди збирав зловісні юрби людей, а момент повішання викликав у натовпу маніакальну ейфорію.

Архетип домівки також займає важливе місце в архетипній структурі твору. Домівка функціонує як протиставлення замкненого простору відкритому, безпечного – небезпечному, внутрішнього – зовнішньому [6], й у багатьох міфах має значення щастя, добробуту, місця зосередження усіх життєвих цінностей. Для людини дім – це мікрокосмос, приватний простір, в якому вона відчуває себе захищеною від зовнішнього ворожого світу. Однак, у романі “1984” цей особистісний простір руйнує телеекран, який працює в режимі відеокамери і бачить все, що відбувається в приміщенні. Вторгнення у приватний простір людини деструктивного елементу призводить до інверсії архетипного значення домівки, показуючи алогічність і абсурдність існування особистості в тоталітарній державі. Щоправда пряме архетипне значення домівки актуалізується в образі затишної кімнати містера Чарінгтона, де головні герої переживають найкращі моменти свого життя.

Символічно прочитується й архітектура зображеного Оруелом міста. Чотири пірамідоподібні будівлі міністерств були основними спорудами, що різко виділялися на фоні брудного міста, занедбаних будинків XIX століття, підпертих колодами, вирв від бомбардувань та алебастрового пилу, який щоразу після падіння ракети огортав мегаполіс. Гра контрастів підсилює ефект впливу на читача, в уяві котрого конструюється чітка картина тоталітарного світу. Уже на початку твору Оруелл вдається до різкого, іронізованого розмежування та протиставлення архітектурних елементів міста, показуючи усю велич та монолітність системи поруч з нікчемністю та убогістю будинків простолюду. За кілометр від домівки головного героя “над брудним містом велично нависала біла будівля Міністерства правди. Це була

велетенська пірамідальна споруда, що сяяла білим бетоном і виступ за виступом здіймалася на трьохсотметрову висоту” [5, 23–24].

Непохитну міць, стійкість і довговічність тоталітарної держави Оруелл зображує у вигляді піраміди. Піраміда – це механізм, за допомогою якого, підтримується велика гармонія всього суцього на Землі та у Всесвіті. У багатьох народів це символ ієрархічної структури космосу та рівнів світотворення, поєднання неба, землі та підземного світу через вертикаль *Axis mundi*, навколо якої обертається весь світ. Вершина піраміди часто символізує найвище досягнення в духовній ієрархії, а згідно індійської міфології є фалічним символом, який реалізується через владу правителя [2, 87–88]. Усі перелічені значення піраміди відчитуємо і в романі британського митця.

Тоталітарне суспільство в художньому світі Дж. Оруелла також будується за принципом піраміди, який лежить в основі будь-якої моделі тоталітарної держави. “Вершина піраміди – Старший Брат. Під Старшим Братом внутрішня партія; її чисельність обмежена шістьма мільйонами. Під внутрішньою партією – зовнішня партія. Нижче – безмовна маса, яка приблизно становить вісімдесят п'ять відсотків від усього населення країни” [5]. Бачимо, що архетипне значення піраміди повністю реалізується шляхом актуалізації майже усіх його компонентів.

У тоталітарній державі Океанія велична магія сили, що прихована в образі піраміди, спрямовується на подолання і деформацію феномену особистості та є інструментом, за допомогою якого досягається абсолютизм влади через перетворення людей на безлику, слухняну масу. Дж. Оруелл свідомо трансформує більшість симслових елементів значення піраміди, вдаючись до техніки **демонічної модуляції**. У результаті символ піраміди в контексті роману набуває негативного, саркастичного звучання.

Російський дослідник міфології Е.М. Мелетинський стверджує, що в основі усіх міфів лежить “процес космізації первинного хаосу” [4, 23], тобто формування й упорядкування світу. Ступенева піраміда, зображена в романі, будується саме за такою аналогією і відображає структуру космосу на рівні свідомості. Чітка ієрархія тоталітарного суспільства, тотальний контроль за неухильним виконанням регламентованих функцій елементами нижчих щаблів піраміди на фізичному і духовному рівнях соціальної структури держави стають гарантією її монолітної міцності та вічності правління з культом напівбога-вождя. У цьому випадку актуалізується одна із сем архетипного значення піраміди, як символу “божественного” державного устрою та інструмента Старшого Брата, що підтримує гармонію всього видимого і невидимого в державі.

Образ мегаполісу в творі часто актуалізується як місто-лабіринт – символ вселенської перешкоди, що з'являється в усіх напрямках людського шляху. Душі живих і мертвих не можуть знайти виходу [1, 269]. У демонічному світі роману Дж. Оруелла лабіринт, як правило, має ознаки заплутаного шляху, де відбувається втрата орієнтирів в тому числі й моральних. Головний герой роману після роботи любить блукати вулицями міста і якомога довше не повертатися до своєї квартири.

Якось, повертаючись додому, "...він звернув від автобусної зупинки і, блукаючи лабіринтами Лондона, пішов спочатку на південь, потім на схід, на північ і, нарешті, заблукавши на незнайомих вуличках, вже йшов куди очі дивляться" [5, 69]. Мандри головного героя, однак, не можна назвати безцільними. Перебуваючи у власному лабіринті ідейних пошуків, серед безладу та руїн рідного міста, він намагається відшукати пам'ятки історичного минулого, почути від старожилів історії, пов'язані з цими пам'ятками, а потім на основі чужих спогадів та оповідей реконструювати історичне минуле Лондона. Але всі ці намагання були даремними, оскільки партія щоразу фальсифікує історичні факти, "підганяючи" під потреби теперішньої ситуації, а найменше бажання знати свою історію прирівнюється до злочину. У такому контексті мотив лабіринту набуває іронічного звучання, а поривання героя прирівнюється до Сізіфової праці.

Ще одне смислове наповнення архетипу лабіринту як мандрівки від смерті до народження актуалізується, коли головний герой через свою ідейну "невитриманість" потрапляє вже в безвихідні лабіринти Міністерства любові. У стінах цього міністерства відбувалося ідеологічне перепрограмування свідомості відступників, що призводило до духовного і, в більшості випадків, до фізичного знищення особистості. Головний герой проходить три етапи на шляху до відродження свого іншого "Я" та народжується іншою людиною з іншим світоглядом, світовідчуттям та усвідомленням себе як частини нового колективного тіла.

Семантичне наповнення лабіринту вибудовується навколо двох подієвих стрижнів. У першому випадку архетипне значення зводиться до Сізіфової праці, в другому – відображає рух від смерті до народження. Мотив "смерть – відродження", який має багато аналогів у стародавніх міфах, біблійних оповідях та більш пізніх творах, в романі англійського митця модифікується у формулу "смерть духовна – ідеологічне відродження (прозріння) – смерть фізична".

Проаналізувавши роман Дж. Оруелла "1984" з позиції архетипної критики, ми дійшли висновку, що у більшості випадків прадавні міфологічні образи, архетипи, символи зазнають деформації, а частіше інверсії своїх смислових навантажень або їх окремих компонентів. Причини таких модифікацій полягають у міжтекстових взаємодіях, коли архетипні значення прадавніх образів при зіткненні із самим текстом твору, індивідуальністю митця й епохою, яку він представляє, набувають іншого оригінального звучання, оскільки "надання первинному образу форми, яка відповідає духу часу" [3, 171], це – одне із основних завдань, яке ставлять перед собою художники.

Міфопоетична система твору роману Дж. Оруелла функціонує в мозаїчному варіанті, оскільки міфологічні елементи чи їх аналоги, що присутні у виді ремінісценцій, алюзій, символів, не мають чітко впорядкованого структурного ядра. Однак, специфіка їхнього функціонування в тексті роману формує оригінальну міфопоетичну модель світу англійського письменника і відображає ще одну грань художнього осмислення тоталітаризму у ХХ ст.

Література

1. Андреева В., Куклев В., Ровнер А. Энциклопедия символов , знаков , эмблем / В. Андреева, В. Куклев, А. Ровнер. – М. : Локид, 2000. – 576 с.
2. Бауер В., Дюмоц И., Головин С. Энциклопедия символов / В. Бауер, И. Дюмоц, С. Головин. – М. : Крон-Пресс, 1995. – 512 с.
3. Доманский Ю. В. Смыслообразующая роль архетипических значений в литературном тексте : пособие по спецкурсу / Ю. В. Доманский. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2001. – 94 с.
4. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство : посібник / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
5. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – Изд. 2-е. – М. : “Восточная литература” РАН, 1995. – 408 с.
6. Оруелл Дж. “1984” и эссе разных лет / Дж. Оруелл. – М. : Прогресс, 1989. – 377 с.
7. Топорков А. Л. Дом / А. Л. Топорков // Славянская мифология. – М., 1995. – С. 168.
8. Фрай Н. Архетипний аналіз : теорія міфів / Н. Фрай // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 142–175.

Анотація

У статті розглянуто специфіку функціонування і трансформації архетипних значень у романі Дж. Оруелла “1984”. Проаналізовано особливості семантичного навантаження символів в різних текстових ситуаціях.

Ключові слова: архетипне значення, інверсія, деформація, тоталітарна держава, іронія, сарказм.

Аннотация

В статье рассматривается специфика функционирования и трансформации архетипных значений в романе Дж. Оруэлла “1984”. Проанализированы особенности семантической нагрузки символов в разных текстовых ситуациях.

Ключевые слова: архетипное значение, инверсия, деформация, тоталитарная страна, ирония, сарказм.

Summary

The paper deals with archetypal meanings, their performance and transformation peculiarities in the artistic world of G. Orwell's novel “1984”. The peculiarities of symbols' semantic capacity have been analyzed in diverse contextual situations.

Keywords: archetypal meaning, inversion, deformation, totalitarian state, irony, sarcasm.

УДК 821.163.41–3.09 Andric I.

Шолак З.,

доктор економических наук,
Висока пословна школа,
(Нови Сад, Сербия)

THE CITY AND CITIES IN THE STORIES, NOVELS, ESSAYS AND LETTERS WRITTEN BY THE NOBEL PRIZE WINNER IVO ANDRIC

Introduction

The cities in which he grew up, the cities he lived in, in which he stayed, the cities he visited, the cities he wrote about and the cities chosen as settings for major or minor